

La Nova Economia de la Família i les teories de la segmentació: comentaris des d'una perspectiva de gènere

Cristina Mas

Enriqueta Camps ha estudiat els patrons de treball de dones i infants en el tèxtil català de la segona meitat del XIX des de la doble perspectiva de les estratègies familiars i de la dinàmica del mercat laboral.

L'oferta de mà d'obra: economia i estratègies familiars

Pel que fa a l'economia familiar i les formes d'assignació del treball al si de la família, sic que A. V. Chayanov va definir per a les economies preindustrials camperoles, segons el qual les decisions sobre l'activitat de cada membre de la unitat familiar depenien de la relació entre membres actius i inactius i que es fonamentaven en obtenir el mínim per satisfer les necessitats de consum. Segons el model, en aquells moments del cicle familiar en què la ràtio treballadors/consumidors era favorable, es produïa una subutilització del potencial d'activitat de la família, mentre que en moments de molta necessitat o qual la ràtio resultava desfavorable s'utilitzava a fons el potencial productiu de la llar. Aquests plantejaments foren aplicats a la indústria domèstica i a la família artesana per H. Medick i a les activitats fabrils per L.A. Tilly i J.W. Scott.

Aquest model planteja a més que la família, o la llar, operava com una unitat de producció i de consum, a més d'organitzar la reproducció: s'adoptaven "estratègies familiars", que suposadament correspondrien a interessos comuns a tots els membres de la llar. Per Camps, "la familia, o en su caso el hogar, son concebidos como la unidad de decisión fundamental en la esfera del trabajo; [...] las decisiones sobre la oferta de trabajo no son individuales sino que obedecen a una lógica más amplia, asociada a las transformaciones de las economías familiares durante el periodo de estudio"¹.

Aplicant el model a la indústria tèxtil catalana, a partir del cas de Sabadell (que presenta fonts especialment riques), Camps estableix que a finals del XVIII les famílies que treballaven a la llana -quan el sector s'organitzava entorn la producció domèstica- van mobilitzar tots els seus recursos, situant les dones, els infants i els avis a la filatura i les tasques auxiliars. A mitjans segle XIX, la introducció de l'energia de vapor i les *mule-jennies* i l'organització de la producció

¹ CAMPS,E. (1997); "Las transformaciones del mercado de trabajo en Cataluña (1850-1925), a *Revista de Historia industrial*, 11, p. 45

en un sistema fabril van suposar el desplaçament dels treballadors del tissatge a la filatura, la relegació de les dones a tasques auxiliars i la substitució de bona part del treball femení per treball infantil. L'explicació d'aquest fenomen de substitució rau, segons Camps, en l'adopció de pautes racionals d'assignació del treball familiar, basades en els diferencials salarials per raó de gènere i d'experiència: mentre que a partir dels 15 d'aprenentatge dins la fàbrica i els seus salaris augmentaven a mesura que desenvolupaven tasques més qualificades, les dones haurien quedat al marge de qualsevol formació eball consistia a acumular una dot per abandonar l'activitat remunerada un cop casades, de manera que els seus salaris no experimentaven cap evolució al llarg del cicle vital. Les dones treballaven mentre eren solteres i mares joves (paradoxalment en el moment en què el treball domèstic lligat a la cura dels infants era major, és a dir mentre aquests tenien entre 0 i 8 anys); en el moment en què els seus fills tenien l'edat per incorporar-se a la fàbrica, resultava més rendible per a l'economia familiar que els infants treballessin i entressin en un cicle de salaris creixents i les dones es poguessin dedicar plenament al treball domèstic, que resultava vital en el marc d'economies obreres de subsistència i més rendible que el treball remunerat. L'autora planteja que "la reproducción social y demográfica del hogar era una tarea prioritaria entre las clases trabajadoras, y las distintas formas de trabajo doméstico eran vitales para todos los miembros del hogar. De este modo, a trabajo femenino era básicamente trabajo doméstico no

2.

D'aquesta manera per Camps la diferència salarial per raó de gènere era el resultat tant del sistema d'aprenentatge com del propi procés d'assignació del treball al si de la família, que prioritzava la realització de les tasques domèstiques per la dona a l'obtenció d'un salari més: "the wage differential was the natural product both of the apprenticeship system and of the gender-specific roles that the family was perpetuating. From the viewpoint of a working-class family it was logical to substitute women's with children's work since, in the medium term, the later yielded the greater monetary return. This is perhaps the main reason that married women so rarely worked outside the family after the age of 30 or 35. By then, most would already have had at least one child old enough to enter the factory"³.

D'aquesta manera, Camps dibuixa un model de cicle familiar pel qual en els anys immediatament posteriors al matrimoni la majoria de membres de la família eren actius; a

² *Ibid.* p.49

³ CAMPS, E. (1995); "Family strategies and children's work patterns: some insights from industrializing Catalonia (1850-1920)" a CUNNINGHAM, H; VIAZZO, P.P (eds.). *Child labour in a historical perspective*. Unicef. Florència.

lana, parece ser otra causa de las mejoras alcanzadas en su vida laboral [...]. El salario femenino, creciente durante una parte crucial del ciclo vital, ayuda también a explicar la nueva dinámica de asignación del trabajo dentro de las economías familiares. [...]. La reducción de los ingresos procedentes del trabajo de los hijos (que ahora son menos y llevan consigo mayores costes de reproducción) sería compensada por el incremento del trabajo remunerado de las madres[...]. Trabajo femenino e infantil respondían más a factores de oferta que de demanda, adaptándose continuamente a las alteraciones que la evolución económica i demográfica imponía a las economías familiares”⁵. D'aquesta manera, la reducció de les càrregues domèstiques, d'una banda, i les transformacions en el procés productiu lligades a la segona revolució tecnològica confluirien en noves pautes d'assignació del treball.

L'anàlisi del mercat laboral: capital humà, segmentació i mercats interns

Per explicar la menor remuneració del treball infantil i femení, Camps posa a prova diverses teories sobre el funcionament del mercat de treball i els determinants del salari i analitza quines li semblen vàlides en el cas català. D'una banda tracta la teoria del capital humà, formulada per Becker, que explica les diferències salarials en funció dels diferents nivells de qualificació dels treballadors, els quals depenen bàsicament del temps invertit en assolir-los, renunciant a ingressos immediats. Els teòrics de la segmentació van reaccionar contra aquest plantejament defensant que el mercat de treball no és accessible per igual a tots els treballadors i que, la formació en el treball obeeix a un procés de socialització al qual alguns treballadors tenen accés i d'altres no. Piore explicava la menor remuneració en un mercat segmentat l'assignació del treball més mal retribuït té un caràcter aleatori i que la inexistència de contractes llargs impossibilita la promoció. Per Brown i Philips, en canvi era e les cadenes de promoció interna de l'empresa, producte del caràcter temporal de la seva activitat i de l'herència gremial, el factor clau per al diferencial salarial

D'altra banda, Camps posa a prova els plantejaments de Lazonick, pel qual la menor remuneració de dones i infants responia als mecanismes de subcontractació existents a la

⁵ CAMPS (1997), p. 57

filatura, pels quals el salari s'assignava per equip de treball i a preu fet. Aquesta forma retribució hauria estat el mecanisme pel qual es mantenien els sistemes de control gremial dins les fàbriques modernes: els filadors continuaven contractant treballadors auxiliars a preu fet i així a qual cosa demostrava la feblesa de l'empresariat, que no podia prescindir de les formes tradicionals d'organització del treball. El fet que la mecanització no - es deuria al fet que, malgrat les transformacions tecnològiques, seguia sent un treball qualificat perquè requeria importants coneixements mecànics, cosa que quedava fora de l'abast de les dones, marginades dels sistemes formals d'aprenentatge.

Camps estudia el mercat laboral, les formes d'assignació del treball i de determinació del salari a través de les dades de l'Espanya Industrial, la principal empresa cotonera de la península. El fet que el salari femení fos molt inferior al masculí i que sovint una treballadora qualificada (filadora de contínua) guanyés el mateix que un treballador auxiliar o fins i tot menys, porta l'autora a afirmar que "el abanico salarial femenino era, pues, muy estrecho y parece estar fijado por la costumbre, más que por criterios de ⁶. Això porta Camps a rebutjar les teories del capital humà com a explicació dels diferencials salarials⁷: mentre el salari masculí evolucionava paral·lelament a l'antiguitat i l'adquisició d'experiència, el salari femení estava estancat i les dones trobaven escasses possibilitats de promoció dins l'empresa. Per Camps, això demostra l'existència de mercats interns informals i d'un mercat de treball segmentat. Tanmateix, l'autora rebutja les tesis de Brown i Philips per al cas català: "Las mayores discrepancias en la retribución por género y antigüedad observadas no parecen subyacer a los conflictos nacidos de la competencia por la promoción dentro de la fábrica, sino que son el resultado de los roles sexuales transmitidos por la familia, que hacían que por regla general las mujeres no accediesen al aprendizaje formal del oficio, con todas sus consecuencias. A pesar de su gran habilidad para organizar equipos domésticos y fabriles en la economía informal, en buena parte porque las personas que los integraban eran aquellas a ellas más allegadas, sus hijos y niños de su propio vecindario, las mujeres no podían capitanear equipos fabriles de otra índole porque una de las funciones llevadas a cabo por los artesanos barones, la transmisión a

⁶ CAMPS, E. (1995); *La formación del mercado de trabajo industrial en la Cataluña del s XIX*. Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, p.193

⁷ CAMPS, E. (1990); "La teoría del capital humano: una contrastación empírica. La España *Revista de Historia económica* VIII (2), p. 305-334

los jóvenes recién llegados a la fábrica del aprendizaje formal, no estaba en la mano de las mujeres por no haberlo experimentado nunca”⁸.

D'altra banda, Camps considera vàlides les tesis de Lazonick per al cas de Catalunya, plantejant que el sistema de subcontractació era generalitzat i que “hay sobradas pistas de que en este tipo de trabajo, que podríamos cualificar de economía informal y que en el caso catalán lo encontramos dentro o fuera de la fábrica, precisamente por el hecho de no pasara ni por el aprendizaje ni por la economía formal, y por obedecer a lógicas protoindustriales tenía una remuneración mucho más barata que el masculino adulto de la economía formal”⁹.

Les conseqüències d'aquest model sobre els salaris suposaven que la remuneració del treball femení era aproximadament la meitat del masculí, i que a més no seguís la tendència de l'evolució dels preus. Els salaris femenins només van experimentar un lleu increment durant el Sexenni Revolucionari (1868-1873) i a partir d'aleshores, el salari real va seguir una evolució oposada a la dels preus al detall. Per Camps, això no s'explica pel baix índex de sindicalització de les treballadores, sinó per la segmentació del mercat de treball per raó de gènere “men and women did not have the same patterns of real wage determination. This last result does not seem to be a consequence of the low de degree of enrolment of working women in trade unions. Their economic conditions eroded during the XIXth century and worsened during the first stage of managerial innovations. During the long XIXth century the segmentation of labour market according to gender is apparent. Therefore, households headed by a working women lived in structural poverty that worsened in the period 1890-1913”¹⁰. Camps accepta doncs que les raons de la menor remuneració del treball femení rauen en l'existència d'un mercat intern informal d'herència gremial que restringia als homes la qualificació formal i la promoció i d'altra banda en la supervivència d'equips de treball subcontractats i remunera formal. Cal tenir en compte, tanmateix, que el concepte de qualificació és molt problemàtica en aquesta fase del procés industrialitzador. Aquests haurien estat els mecanismes d'adaptació al sistema fabril de les formes artesanals de qualificació i promoció. Tanmateix, en darrer terme això no respondria només a la reacció corporativa dels treballadors qualificats, sinó, sobretot, als rols de gènere derivats de les estratègies adaptatives familiars d'assignació del treball que

⁸ CAMPS, E.; “El mercado de trabajo durante la transición de la primera a la segunda revolución tecnológica: migraciones y carreras profesionales. Estudio de un caso (1850-1925)”. [Dossier del curs] p. 6

⁹ *Ibid.* p.2.

¹⁰ CAMPS, E. (2001); “Employment, Gender and Income. The Catalan Cotton Textile Market, 1830-1913”, a *Seminari de Gènere i Història del Treball: conceptes, mètodes i fonts*, Departament d'Història Contemporània. UB. p.117

prioritzaven la realització de tasques domèstiques a l'adquisició d'experiència i qualificació en el mercat laboral.

Això es donava en un context en què l'oferta de mà d'obra va créixer molt més ràpidament que la demanda, creant un mercat laboral amb una oferta extremadament elàstica, cosa que va permetre l'existència d'un sector industrial que operava sobre la base de treball barat i en què els salaris reals no podien augmentar significativament. Aquesta oferta estava marcada, alhora, per alguns elements de rigidesa, factors de caràcter institucional producte de les pràctiques familiars (sistema d'herència indivisible i formació de llars extenses) i de treball heretades (pes dels sistemes d'aprenentatge d'origen gremial).

Pautes d'assignació del treball, industrialització i demografia

Per la dècada de 1920, en el cas de Sabadell, Camps ha posat de relleu creuant les dades del padró i el cens obrer- l'ocultació de l'activitat femenina remunerada en les fonts demogràfiques, que censen bona part de les treballadores sota la categoria de "sus labores", enlloc de registrar-les com a obreres. Seguint les pautes d'activitat femenina, Camps conclou que les dones realitzaven tasques més qualificades a mesura que adquirien experiència, cosa que indicaria que per primera vegada tenien contractes de llarga durada i per tant matisaria el grau de segmentació del mercat de treball: "[...] las mujeres casadas entraron y progresaron por primera vez en la jerarquía de la empresa, definiéndonos este hecho, que también para ellas se aplicaban, por estas fechas, las secuencias de promoción tan típicas [...] de la gran empresa nacida en el s XX. Ello nos viene a matizar o modificar las ideas de Piore sobre segmentación y dualismo del mercado de trabajo según el género. [...].

trabajo dentro de la empresa de las mujeres fue aleatoria, sino que mantenía su racionalidad en función de criterios de socialización y aprendizaje"¹¹. Els anys '20, per Camps, el reclutament dels treballadors i treballadores més qualificats es realitzava internament, a través dels mecanismes de promoció, socialització i disciplina de l'empresa; tanmateix, els sistemes de reclutament variaven en el cas dels homes i les dones: "La diferencia estribaría en que mientras que los mercados de trabajo internos de las mujeres se parecerían mucho, por su informalidad, a los masculinos del siglo XIX, los de los hombres, sería de esperar, habrían de parecerse a las

¹¹ CAMPS, E.; "El mercado de trabajo durante la transición de la primera a la segunda revolución tecnológica: migraciones y carreras profesionales. Estudio de un caso (1850-1925)". [Dossier del curs] p. 10

formas modernas de mercados internos de trabajo"¹². Això quedaria corroborat per una major endogàmia en el reclutament del treball femení.

D'aquesta manera, Camps elabora un model d'assignació del treball familiar lligat a l'evolució demogràfica i al procés industrialitzador: 1) en l'origen de la industrialització (1830-1860), quan es mantenien sistemes de producció domèstica i un model demogràfic de règim antic, es donaven altes taxes d'activitat femenina i infantil; 2) en la primera fase de la revolució industrial (1860-1910), la mecanització va suposar la retirada de la dona de les activitats remunerades pocs anys després del matrimoni i la incorporació massiva d'infants al treball fabril; -1930), la dona es reincorporava novament a la producció assalariada, en un context de règim demogràfic modern en el qual s'havia reduït la descendència final i el volum de treball domèstic i en el qual els canvis en les formes de gestió empresarial oferien un tracte menys desigual respecte els homes que el segle XIX.

Per explicar aquesta funció en U de l'activitat femenina, Camps planteja que els elements clau s'han de buscar del costat de l'oferta de mà d'obra, és a dir, en l'evolució de les estratègies familiars adaptatives d'assignació del treball, i no en la demanda de treball per part de l'empresariat.

Les implicacions del model des d'una perspectiva de gènere

El treball d'Enriqueta Camps s'emmarca en els plantejaments de l'anomenada "Nova Economia Familiar" (NEF), que, dins els paradigmes de l'economia neoclàssica, en corregeixen alguns aspectes que s'han evidenciat problemàtics. Si les tesis neoclàssiques parteixen de considerar que els individus "lliures", actuen d'acord a funcions de maximització de la utilitat, la NEF planteja que aquesta maximització no és individual, sinó familiar, una unitat de producció i consum comparable a la petita empresa, en el marc de la qual es combinen els béns obtinguts en el mercat amb el treball d'algun membre, per obtenir "béns dels fills i avis..."). Per dur a terme la maximització de la utilitat familiar, s'establien mecanismes d'assignació del treball entre els diversos membres de la família, mecanismes entesos amb criteris empresarials de cost del temps, productivitat i especialització. Això suposa una determinació conjunta d'activitats en el mercat i d'activitats domèstiques que aporta noves perspectives en la comprensió de la vinculació entre l'esfera productiva i la reproductiva.

¹² CAMPS, E.; "De ocupación sus labores. El trabajo de la mujer en los albores del siglo XX (Sabadell 1919-20)" [*Dossier del curs*] p.7

Aquest model tenia permet fer entrar en escena factors que la teoria neoclàssica havia negligit i que tanmateix han demostrat una importància evident:

- una consideració global de l'activitat econòmica (al marge que aquesta fos o no remunerada)
- la revalorització del treball domèstic com a factor clau per a l'economia
- la importància per a l'economia familiar de les aportacions salarials dels "treballadors secundaris" (dones, infants i avis).

Tanmateix, la NEF aviat va rebre fortes crítiques sorgides des d'una perspectiva de
eix a considerar la família com una unitat de producció i consum harmoniosa i lliure de conflictes interns, en què l'òptim per al conjunt familiar és equivalent a l'òptim per a cadascun dels seus membres. Això aplicat al segle XIX europeu ens portaria a considerar, en el cas del treball infantil, que el millor per als infants era que aquests treballessin, o que el millor per les dones era que renunciessin al món laboral per dur a terme les tasques domèstiques. Pot ser cert que això fos l'òptim des de la perspectiva de la unitat familiar, però no és gens clar que fos el preferible per a dones i infants. D'altra banda, el fet que es consideri la família com una unitat de presa de decisions racionals de fet justifica la divisió sexual del treball, presentant les tradicions consuetudinàries com a models científics. De fet es tracta molt més d'una descripció que de l'anàlisi dels motius d'una realitat.

La segona gran crítica a la NEF se centrava en la seva justificació de l'especialització de la dona en el treball domèstic: aquesta respondria a l'existència de salaris menors, que es derivarien d'una menor qualificació de les treballadores, pel fet que aquestes havien de dedicar-se a les tasques domèstiques. D'aquesta manera s'entra en un argument circular: com que les dones s'ocupen del treball domèstic, la seva vida laboral és més breu i no s'orienta amb l'expectativa d'assolir una formació, per tant, reben un salari menor; el problema és que la justificació de l'especialització femenina en el treball domèstic és precisament la menor remuneració del treball femení assalariat. Camps reproduceix exactament aquest esquema: durant la segona meitat del XIX les dones rebien salaris menors que feien menys productiu el seu treball a la fàbrica que el dels seus fills, i la raó principal d'aquest menor remuneració (tot i que reconeix que intervenen elements de discriminació per gènere) seria el fet que les dones no accedissin als mecanismes de formació i promoció interna dins la fàbrica, perquè el rol que els
ia –seguint una pauta d'assignació racional del treball- no estava orientat en aquest sentit. Per Camps, els elements derivats de l'oferta de mà d'obra (els resultats de les estratègies familiars), serien molt més determinants que els factors de demanda (l del mercat i la discriminació salarial): l'aspecte clau per explicar la menor remuneració de

l'activitat femenina, al marge de les condicions de treball seria el paper i les expectatives que les dones, li atribuïssin. La racionalitat econòmica de l'assignació prioritària de la dona al treball domèstic rau en el fet que aquest aportava un major benefici (en forma d'estalvi) que el treball femení assalariat. D'aquesta manera es tanca el cercle: com que la dona s'ocupa de les tasques domèstiques rep un pitjor tracte en el mercat de treball, el qual el seu torn explica la seva assignació al treball de la llar. De fet, aquest plantejament no és altra cosa que la projecció del model de *breadwinner/housewife* de la dècada de 1950 al segle XIX i a la família obrera.

El principal problema d'aquest tipus d'argumentacions és que tenen un escàs valor explicatiu, doncs es limiten a descriure una situació, sense exposar-ne les causes. Des d'una perspectiva de gènere s'ha posat de manifest com el treball masculí i el femení reben un tractament diferenciat: mentre el primer s'estudia a partir d'elements propis del mercat de treball (*job model*) el segon és conceptualitzat a partir de variables exògenes, com els interessos familiars o l'evolució demogràfica. El resultat d'això és que, com en els treballs d'Enriqueta Camps, per analitzar el treball femení es posa l'èmfasi en les estratègies familiars, és a dir en el costat de l'oferta de mà d'obra, negligint l'existència d'estratègies patronals de contractació i el paper dels sindicats. Sembla que l'empresariat tingués un paper passiu: assignava un preu al treball en forma de salari i aquest era acceptat per uns o altres treballadors en funció de la seva situació al o familiar. El problema és que aquest argument serveix pel cas de les dones, però no -lo en el cas dels homes, pels quals es tenen en compte consideracions com la relació entre l'oferta i la demanda de mà d'obra i la correlació política de forces entre moviment obrer i empresariat.

Com que Camps adopta el *gender model*, necessàriament ha d'incloure els factors demogràfics en el seu model, i traça un paral·lelisme entre el procés de revolució industrial i la retirada del treball remunerat en les primeres fases de la industrialització, quan la descendència final era molt elevada, i s'hi reincorporaria amb la segona revolució tecnològica, que coincidí amb la reducció de les taxes de natalitat. El problema per al cas de Catalunya és que aquesta transició és molt poc coneguda, a causa de la manca de fonts, i que per tant aquest procés no és, avui per avui, verificable. A més, deduir que amb altes taxes de natalitat les dones s'han d'ocupar dels fills també suposa projectar el model *housewife* al passat.

Pel que fa a l'aplicació de les teories de la segmentació i els mercats interns de treball, trobem novament com la posició subsidiària de les dones al mercat laboral no s'explica pel seu paper al si de la família. Aquestes teories no tenen en

compte que sovint l'organització del treball depèn del gènere i tendeixen a negligir el factor qualificació. Com veiem en els estudis de Camps, tota l'explicació de l'estancament del salari al llarg del cicle vital es redueix a plantejar que les dones estaven marginades de l'aprenentatge formal, i que per tant no arribaven a assolir la qualificació necessària per obtenir salaris millors. Camps ignora en els seus estudis el factor qualificació: n treballadores qualificades de la resta (també en el seu cas resultava més rendible per a la família que el seu treball fos substituït pel dels infants per tal que elles poguessin dedicar-se al treball domèstic? Aquestes treballadores van viure la substitució sense conflictes?). Tampoc els lligams que estableix entre transformació tecnològica i canvis en la composició de la mà d'obra semblen explicacions suficients, ja que en altres indrets de Catalunya aquestes transformacions no van tenir el mateix impacte en la força de treball. En el mateix sentit, Camps negligeix el paper de les organitzacions obreres i com la lluita sindical va tenir un caràcter defensiu per evitar la

A banda d'aquestes consideracions també resulta problemàtic que Camps extregui conclusions globals a partir de l'estudi de teixits industrials de grans fàbriques, cosa que pot esbiaixar els resultats.